

о. Юрій МИЦИК

ЛИСТОПАДОВЕ ПОВСТАННЯ 1918 РОКУ У ЛЬВОВІ ОЧИМА УЧАСНИКІВ

Під час наукового стажування в Канаді 1999 року мені вдалося попрацювати в Українському осередку у Вінніпезі, де зберігаються цінні архівні матеріали української еміграції. Саме там я виявив частину архіву Івана Боберського (4.08.1873 – 17.08.1947) – визначного українського громадсько-політичного діяча й педагога, заслуженого організатора українського спортивного й сокільсько-січового руху, який усе своє життя присвятив боротьбі за самостійну Українську державу.

Іван Боберський народився в с. Доброгостів Дрогобицького повіту на Львівщині в сім'ї священика. Студіював в університетах Львова, Відня й Граца. У 1890 – 1914 рр. викладав німецьку мову й фізичну культуру в українській Академічній гімназії у Львові. Був багатогранною особистістю. Своє життя присвятив фізичному й моральному вихованню української молоді, прагнув, щоб кожен юнак і кожна дівчина були патріотами України. Серед його численних учнів і послідовників був і Євген Коновалець, який пізніше згадував: „Боберський мав на мене в гімназії найбільший вплив”. І. Боберський був головою „Сокола-Батька”, співорганізатором Легіону українських січових стрільців, членом Бойової управи УСС, належав до Головної Української Ради, працював референтом пропаганди в Державному секретаріаті військових справ Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). У 1920 р. на доручення уряду ЗУНР виїхав до США й Канади, 1922 року призначений секретарем представництва ЗУНР у Канаді. Тут І. Боберський мусив надовго затриматися, але це не був згаяний час. Він брав надзвичайно активну участь у житті української громади Нового Світу. З 1931 р. й до кінця життя жив у м. Тржич (Словенія).

Найціннішою пам'яткою з-поміж матеріалів архіву І. Боберського у Вінніпезі є його „Днівник” на 100 машинописних сторінках (не повністю збережений), який охоплює події дуже важливого періоду: з 15 вересня 1918 по 22 травня 1919 р. Спочатку І. Боберський робив щоденникові записи в нотатниках, а потім (не пізніше 1944 р.) передрукував

текст на машинці великими літерами і по примірникові його передав на зберігання до трьох архівних установ: Музею визвольної боротьби України в Празі, Національного музею у Відні, Українського осередку у Вінніпезі. Саме вінніпезький примірник і є оригіналом. Ксерокопію з нього виготовлено коштом і стараннями вірного сина України, православного священника з м. Радвей під Едмонтоном (Канада) о. Григорія Філя, якому висловлюю щиру подяку.

У щоденнику І. Боберський описав створення ЗУНР, перебіг українсько-польської війни. Перед очима читача проходять військові дні і ночі тяжких 1918–1919 рр. – Листопадове повстання у Львові, оборона міста від польських військ, події в Коломиї, Тернополі й Станіславові (тепер – Івано-Франківськ). У щоденникових записах фігурують Євген Коновалець, Симон Петлюра, Євген Петрушевич, Василь Вишиваний (Вільгельм Габсбург), митрополит Андрей Шептицький, єпископ Григорій Хомішин, М. Возняк, К. Гриневичева, О. Кульчицька, О. Назарук, І. Свенцицький, Ю. Опільський та інші менш відомі діячі.

Особливою симпатією автора тішиться Легіон українських січових стрільців. І. Боберський створив першу музейну виставку, присвячену Легіону, яка 1918 року експонувалася у Відні та Львові. Велику увагу в щоденнику приділено таким діячам УСС, як Д. Вітовський, Г. Коссак, йдеться й про інших військовиків-стрільців, зокрема й знаменитого вояка Цянку, згадуються й жінки – героїні Легіону – Софія Галечко та Олена Степанів, їхні родини. Є у творі багато цікавих спостережень, спогадів, навіть з передвоєнного життя, різноманітних деталей, роздумів над проблемами України.

Тут публікуємо (з деякими скороченнями) тільки ті нотатки І. Боберського, в яких описується вибух і перші дні Листопадового повстання у Львові 1918 року. Незначну частину цих записів ми оприлюднили в газеті „Українське слово” (2002 р. – № 43). Особливу цінність мають занотовані І. Боберським свідчення фельдкурата УСС о. Базилевича, який докладно розповів про похід стрільців на Львів і причини спізнення їх, що мало тяжкі наслідки для долі повстання, а також про хід боїв і відступ зі Львова. І Боберський, і о. Базилевич прагнули давати опис подій без прикрас і квасного патріотизму, їхній реалізм і правдива оцінка надзвичайно важливі, щоб усвідомити низку причин поразки українців у війні проти поляків і загалом Визвольних змагань тієї доби (зокрема це брак національної свідомості в багатьох вояків, нестача досвідчених офіцерських кадрів, нерішучість політичних і військових провідників). Сам І. Боберський чудово усвідомлював доконечну потребу ретельного аналізу помилок в інтересах нових поколінь борців за волю України.

У публікації повністю збережено лексику, фразеологію і синтаксис мови І. Боберського, правопис увідповіднено з сучасними нормами, на що, власне, дав згоду і сам автор щоденника в передмові.

ДНЄВНИК

[...] **Дня 31. X. 1918, четвер, Львів.**

Послідній день стрілецької вистави¹. Число людей, що прийшли сюди в 47 днях лишень 2028! Часописями йдуть неспокійні вісті про селян коло міст, про гуцулів в горах, очевидно вигадувані і побільшувані міщухами. Міста, зложені з жидів, поляків, українців, мають причини непокоїтись, бо ж і вісті доходять сюди телеграфом, часописями, листами, подорожніми.

В „Ділі” подана заява Національної Ради із засідання дня 30. X., що зарядження² польської Ліквідаційної комісії є провокацією, яка вдирається в права українців. Жадає, щоб їх не виконувано. Редакція поясняє, що німці і мадари зрозуміли духа часу і не спиняють другі народи визволитись, а поляки нічого не навчилися. Польська Ліквідаційна комісія йде дорогою насильства, а не права.

Делегація Української Національної Ради рішила на засіданні дня 30. X., що Легіон українських січових стрільців є основою і зав'язком національної оружно́ї сили Української держави та що всі українські полки ц[ісарсько-]к[оролівської] армії підлягають наказному отаманові Української Національної Ради, взиває австрійське ліквідаційне правління і ц[ісарсько-]к[оролівську] начальну³ комісію австрійської армії віддати негайно всі українські полки до розпорядимості Національної Ради [...]

Польські часописі подають вістку, що генерал Пухальський передав Перемишль польському правлінню. „Українське слово” наминає, що намісник Галичини Нууп хотів би передати власть тим, що зголосяться по неї.

Зайшов я до збірної станиці при вулиці Зиморовича, ч. 22 – чи маю продовжити мою вказівку, чи їхати до Коша. Старшина, якого імені не знаю, д-р Булак чи якоесь інакше, пояснив, отягаючись в словах⁴, що Кіш і Легіон приїжджають до Львова. Виїхав по них кур'єр. Революція вибухне. Це справа найближчих годин. Думаю собі: пізні Івани рушаться також [...]

Дня 1. XI. 1918, Львів, п'ятниця.

Цілу ніч ляляло. Чути стріли. Слуга в камениці кличе: „Революція стріляє”. Йду до Музею прятати, бо кімнати мають бути свободні. Знімаємо малюнки, світлини, гарно викінчену карту походів Легіону через Карпати в напрямі Галича, велику знімку Мойсеовича коло Семиківців, що вражає кожного видця глибиною простору. Працюємо цілий день до 8-мої вечором [...] В полудне заглянув я по місті. На вежі ратушу синьо-жовтий великий прапор, в Ринку сторожать українські вояки. По вулицях прибитий маніфест, що власть над містом знаходиться в руках Української Національної Ради. Склепи⁵ зачинені. Нині задушний день. Люди поденервовані, йдуть вулицею й оглядаються поза себе. На Академічній площі виджу вояків з крісом⁶ в правій руці провагом. „Діло” й „Українське слово” вийшли кілька годин скорше, чим звичайно. Намісник інтернований, стрільці походують на Львів.

Дня 2. XI. 1918, Львів, субота.

[...] На обід йду до Вовка, який все повторює: „Коби лишень стрільці прийшли”. Опісля пішов я вулицями. Сторожі ніде нема, хіба в Ринку. Це

робить зле вражіння, бо українські стійки⁷ повинні б стояти всюди, де цього вимагає вуличний рух. Це був би доказ, що місто в українських руках. Йду Руською вулицею. Йде брат Миколи Левицького в однострої фельдфебеля від поліції. Йду з ним до Народного дому. В дверях від Вірменської вулиці стрічає нас Микола Мороз, що знімає рух перед брамою. В сінях надibuю Кринжаловича з відкритою головою з папіросом в губі. Щось говорить, питає. На вулиці стоїть самохід⁸, подальше попри Промисловий музей стоїть тягаровий⁹ самохід, вояки сидять на нім. Мають синьо-жовті кокардки замість гудзика з буквами або відзнаку „Соборна Україна”, яка робить двома ріжками добре вражіння. На відзнаці св. Михайло підносить правою рукою меч, а в лівій держить щит з левом для оборони. Ми перейшли через мале обійстя у головні сіни. Ворота на вулицю були замкнені. Тут в сінях стояла громада вояків, видно гуртки до зміни сторожі по місті [...] З розмови присутніх вичуваю, що стрільців ще нема. Мечник каже: „замало людей, замало”. То чує кожний. [...] В залі, де було дня 18. X. засідання послів¹⁰ про відлучення від Австрії, лежать кріси з насадженими ножами [...]

Пішов я Трибунальською вулицею. Коло склепу Шафа стоїть сторожа, якихсь двох в цивільних плащах з крісами. Так само, коли я йшов до Народного дому, то на розі Ринку і Краківської вулиці стояв один вояк, а один в загорті з синьо-жовтою опаяскою. А один сидів при стіні і їв з мищини ложкою юшку. Видно, що повстанцям не удалось приєднати вояків з касарень¹¹. Свобода прийшла нагло, нарід несвідомий своїх прав. Виджу прибуту відозву Української Національної Ради в польській мові. Маніфест про заштиту всіх горожан [...] Переходжу містом, щоб глянути на вулиці. Двері домів замкнені вже від 6-ої години вечором, бо тепер стан облоги. Перейшов я Академічною вулицею до готелю Жоржа. Вікна освітлені, неначе на Святий вечір. Люди, видно, не сплять, говорять, читають, числять. На вулиці нікого, на Марійській площі нікого. Переїздить якась дорожка по вибоях брукованої вулиці. Переходить український стійковий, дивиться на мене боку. Але не зачіпає.

Вертаю. Яких двох недоростків на розі вулиці Хорушини йдуть попри мене. Коли минули мене, стрілив один, але гук слабкий, видно револьвер невеликий. Гонити за ним? Шкода труду. Пішов я поволі, глядячи на освітлені вікна Львова, який не може заснути. Гук стрілів йшов десь від Цитаделі, попри котру переходжу вулицею Мохнацького, щоб зайти на вулицю Супінського, ч. 26.

В часописях читав я, що Райнлендер інтернований, а директором поліції став д-р Стефан Баран¹². Предсідником міністрів є д-р Кость Левицький¹³ [...]

Дня 3. XI. 1918, Львів.

[...] „Gazeta Wieszogowa” пише, що польський легіон ставив перший опір зі школи Сінкевича коло костелу св. Єлисавети, а потім коло костелу св. Анни. Оба двірці обсажені¹⁴. Рух поїздів перерваний. Телеграф не робить. Нема вісток з Європи про мирові переговори. Коли це пишу, рокочуть стріли за Музеєм з Цитаделі, бо ж Музей стоїть при самій Цитаделі [...]

В часописі подане, що поляки пруть від школи Сінкевича в долину до міста, а українці ставляють завзятий опір.

Дня 4. XI. 1918, Львів, понеділок.

Стрілянина на Цитаделі через цілу ніч, скорше або повільніше, з крісів, із скорострілу¹⁵. Чути стріли револьверові з городу. Якийсь рубака не хоче заснути.

[...] Сходжу сходами на діл, на Ринок. Виджу Гайдучека¹⁶, як пояснює щось воякові, витягає револьвер в праву руку і йде даліше. На розі вулиці Руської і ринку вартіві оживились: „Хтось стріляє з Кармелітів”. Оглядаюсь на велику скриню ратушеву з чотиригранною, несмачною¹⁷ вежею. Синьо-жовтий прапор повіває даліше на верху. Ратушева будівля все мене разила своєю бридотою. Тепер вона прикрасила свою сірину блакитом і золотом нового прапора. Нечувана, недозволена, заказана¹⁸ прикраса. Коло входу до ратушу розставлені вояки. Скоростріли. Йду вулицею Боїмів. Дві черги вояків з крісами в руках йдуть по обох боках вулиці в напрямі готелю Жоржа. Гук стрілів від Марійської площі. Гук стрілу від одного з ідучих вояків. Виглядає на облаву на тигрів. Переходжу на вулицю Камінну, а відти на вулицю Фредри. Цікаві глядять то на мене, то на вояка, що минає мене з наїженим багнетом і йде даліше [...] В Музеї [...] Святицький¹⁹ питає за часописями. Подаю „Wiek”, що я його купив у рознощика за 30 сотиків. Читає і випитується: „Надійшла поміч?”. Відповідаю, що помочі все ще нема. „Українці спізнюються на бал, до театру, – успокоюю його. – То ви хотіли б, щоб не спізнались на війну. Вони цього не зроблять” [...]

Дня 5. XI. 1918, вівторок, Львів.

Цілу ніч йшла стрілянина. З Цитаделі чути постійно скоростріл. Видно, страшать, щоб поляки не йшли до приступу. Порядкую папери у себе дома, щоб був перегляд. Зайшов я до друкарні „Діла”, Ринок, 10. Д-р Лозинський переглядав тут рукописи і сказав до мене: „Стрільці приїхали вчора, але це вже запізно. Ворог мав час набрати відваги і зайняв важні точки. Нападає. Ще не всі стрільці прибули, лишень якась часть”.

[...] Зайшов я до Народного дому. Привітався зі мною Гриць Коссак²⁰. Приїхав був 3.XI. Виджу обер-лейтенанта Синюту та обер-лейтенанта Бубелу²¹. Надійшов редактор „Діла” Панейко. Розказав мені, що їде самоходом до Бродів. Спонукає українську кінноту, щоб прибуло сюди 200 кіннотників. Додадуть відваги нашим і настрашать поляків. „Як думаєте про цей наш оружний виступ?” – питає він мене, коли розповів вже про свій намір їхати до Бродів. Відповідаю йому: „Такий виступ з крісом до бою поділає²² на нашу смирну вдачу, на український тихий мозок. Боротьба пробуджує відвагу і рішучість. Хотя й би ця війна не скінчилась успішно, то на всякий случай буде мати вплив на наше даліше поведення. Дотепер воювали українці для других, тепер рішились ми воювати лишень для нас. Будемо інакше ставитись до ворогів і вороги зрозуміють, що посідаємо завзяття до виступу з оружжям”. По лиці Панейка видів я, що годився зі мною, його розумне лице ясніло. Він сказав: „Напишіть таку статтю, ті думки тепер потрібні” [...]

[...] З цієї другої кімнати вийшов Сень Горук²³. Вітається з приятним усміхом, змучений, невиспаний [...] Горук каже: „Заждіть ще. Для вас найдеться робота така, яку розумієте і добре зробите. Вона прийде. Почекайте ще”. – „Нехай буде. Будьте ласкаві виписати мені тепер листок, щоб я міг одержати кріс, найрадше „манліхер” меншої міри, що її уживає кіннота”. Він виписав листок, я попрощав його і зайшов до складу оружжя. Тут привітався зі мною обер-лейтенант Сивак, мій бувший ученик, дуже ввічливий і приятний в поведенні. Булак зі збірні²⁴, цугсфірер, не міг найти малого кріса, сотник Носковський надійшов і старався найти добрий кріс. Були тут московські, мексиканські, японські кріси, всі не до ужиття. Аж Сивак, як командант цього складу, винайшов цілком новий кріс, число 3860

і видав його мені за підписом. З крісом на плечі і п'ять набоями пішов я Вірменською вулицею [...] Прийшов четар – медик Рижий, уймаючий²⁵ в поведенні. Служив при австрійським війську, тепер тут. Оповідает, що поляки відбили український наступ на кадетську школу, яка виглядає неначе твердиня, бо має високий мур довкола. Якесь число мертвих по наших боці, много ранених. В городі²⁶ бібліотеки Оссолінських умістили поляки скоростріл, що б'є сильно на вулицю. Вікна на дахах, по пивницях²⁷ дають полякам добрі криївки, щоб стріляти на вулицю [...]

Дня 6. XI. 1918, Львів, середа.

Рано о 6-ій встав я, подарував служниці одну корону на спомин, закинув кріс на плече і вертав в напрямі Ринку. Личаківською йшли гурти людей, що виглядали, як онучі. Це були вояки з полону [...]

Стрічаю д-ра Томашівського²⁸, історика, у військовім платті як старшину. Вітаю і желяю успіху, бо довідався я, що він провадить побір²⁹ [...] Говоримо про звіт в „Ділі“, де редакція простує брехні польського звіту і випикує похвали Ількові Цьоканові, що випер з другими поляків з поєзуїтського городу [...]

Дня 11. XI. 1918, понеділок, Львів.

В кістниці³⁰ військової лічниці при Личаківській вулиці глянув я на трупи, що лежали на тапчані, що тягнувся попри довшу стіну [...] Відважно перейшли через град польських куль на другий берег життя, яке є безперестанною боротьбою за лучі сонця. Не помагає ніяка туга, і ніякий сум, і ніяке зітхання, треба без упину старатись доглянути вчас, з котрого боку грозить небезпека, і поборювати її спритом, силою, зброєю. Перемогу скуповується все³¹ жертвами. Нема перемоги без страт. Мені не було ані лячно, ані сумно на душі. Зрозумів я вже перед роками: не плачем, не плачем, а мечем дійти можем до розради [...] Український народ на власній землі не є господарем, але невільником. Неволю побороти можна лишень боротьбою [...] Хто рветься до меча за свою свободу, у того будиться вже свідомість, уступає байдужість, зникає лїнь, гине зрадлива служальчість, розвивається сила і рішучість, зростає змисл³² до злуки і єдності з другими.

Говорив я не раз моїм співпрацівникам: „Злукою в собі і довкола себе, злукою своїх сил, щоб навіть найдрібніші сили лучились в одну велику силу, як пластинки снігу лучаться у великанський кругляк, що котиться непереможно і пробиває собі дорогу стрімкою полониною і високим смерековим лісом. Що значить одна мала пластинка сама? Якась мільйонна частина сили одного коня. Але пластинки злучені трощать високі ялиці і рвуть скали із собою”.

[...] Лишень боротьба, не байдужість, лишень рух, не лїнь, надають життю вартості і приманливості.

Дня 13. XII 1918, середа, Львів.

На вулиці Валовій стрінув мене Вітовський³³. Налягає дещо на ногу. На лиці якийсь заклопотаний. Випрямлююсь і дашкую на привіт. Задержується і я пристаю.

„Перейдім до будинку намісництва, маю вам дещо сказати”. Ми зайшли на перший поверх до якоїсь високої кімнати.

„Сідайте, будемо говорити”.

Зміст розмови був такий, щоб я обняв часопис Військового секретаріату, військові видання і поміг моїм досвідом, де буду міг і буду уважав за відповідне [...]

Дня 15.1.1919, середа, Станіславів.

По полудні від 4-ї до 8-ї, отже чотири години, описував я вражіння о. Базилевича. Василь Пачовський сидів також при тім і записував собі дещо. Розмова зійшла опісля на його роботу. Я сказав: „Здавайте докторат і беріть катедру в Кам'янці-Подільським”³⁴. Він на це відповів спокійно: „Хочу творити літературу, а не говорити про неї. Хочу дати кільканадцять драм з історії України, щоб зробити нарід державним. Наш нарід має в собі замало почуття державності”.

О[тець] Базилевич, духовник Українських січових стрільців розповідав, я записував чорниллом і пером, бо писати [краще чорниллом], і записки довше тривають, не затираються. Ми оба цілком не журилися тим, що діялось в каварні, хто приходив, а хто відходив.

„Вже літом відчували ми, що прийде якийсь переворот. Старшини УСС застановлялись³⁵, як би можна взяти команду Легіону в свої руки на случай непредвиджених подій. Заважав нам прибічник³⁶ архикнязя Вільгельма³⁷ Форстер. Втручувався в справи Легіону і за якийсь крок патріотизму, що йому не подобався, грозив розв'язанням³⁸. Я дістав наказ не натякати на патріотизм в проповідях. По богослуженні співали „Вже воскресла Україна”, а Форстер питав, що це за пісня. Довірочні ради відбувались в Коші і в Легіоні. В Чернівцях став командантом Вітовський, а коли він поїхав до Львова, обняв команду Букшованій³⁹. Це був добрий старшина. Микитка⁴⁰ був тоді ще „коміскнопфом”, нав'язаний австрійським духом. Відхід Гриця Коссака був добрий для нас. Ми мали розсунутись від Чернівців до Гусятина, а штаб мав стати в Копичинцях. Тиждень чекали ми на вагони залізничні з локомотивою і спізнилися до Львова. Ми мали намір їхати прямо на Львів. Першим поїздом їхав вишкіл, це був пізніший II Курінь червоної калини, опісля їхав I Курінь, це є бувший Легіон, найдобріші вояки, залізний послух, повна народна⁴¹ свідомість. Кіш мав обсадити наш хребет: Снятин, Вижницю, Заліщики. Замітно, що українці в Чернівцях не згодились, щоб Український легіон обсадив місто. Вони думали, що така подія викликала б прихід румунів. Стрільці могли обсадити всі магазини⁴², які опинилися опісля в румунських руках. З дня 1 падолиста на 2 падолиста ладувались цілу ніч. З касарень „Горечки” коло цвинтаря до двірця є три чверті години ходу. Треба було забрати всі припаси і стріловину⁴³, яку ми успіли видістати з австрійських магазинів. Треба було возити вісьмома возами, бо тягарових авт ми не мали. Зі Львова йшли кур'єри один за другим, а ми мали спутані руки з огляду на брак возів, авт, вагонів. Надійшов час від'їзду, перша година в полудне 2 падолиста. Ми забрали великий запас гранат, які придалися у Львові. Генерал в Чернівцях видав приказ не дрочити нас, а лишити в спокої. Перед від'їздом мали стрільці червоні кокардки на шапках. Поїзд умаяний зеленим листям і синьо-жовтими прапорами. Товпи народу приглядались і мали сльози в очах. В Непоколівцях чеські старшини желали щастя слов'янським республікам. Ми мали вістку, що 24-й полк зайняв Коломию. Із Заболотова до Коломиї спізнилися ми о дві години, до Станіславова – о чотири години. Слідний був опір польських залізничних урядників. По дорозі, оскільки було часу, здирали стрільці польські написи. Пізно вночі наспіли ми в Станіславів. На двірці застали ми двох кондукторів, які заявили, що перед п'яти минутами забрались з бюр⁴⁴ поляки-урядники, бо „nie będą transportować Sicz”⁴⁵. Три і півгодини тривало, заки відшукано Мирона, який

пустив наш поїзд далше. За час чекання в Станіславові приїхав поїзд зі Львова, набитий людьми. На дахах сиділи і лежали подорожні. Один десятник, німець в службі на двірці, звістив нам, що в поїзді везуть скоростріл. Повідбিরали оружжя. Їхали ми далше насліпо, не знаючи, чи не наїдемо на якийсь поїзд. Дня 3 падолиста на восьму годину рано приїхали ми в Ходорів. По дорозі ревідували⁴⁶ різні поїзди. Стрічали ми много вояків, що вертали домів з своїх кошів. Їхали жовніри⁴⁷ з 41-го і 22-го полку. Щонайбільше яких п'ятнадцять прилучилось до нас здобувати Львів. В Ходорові застали ми українську владу. І тут дістали ми пересторогу, що дорога від Старого Села не є безпечна. В Ходорові мали ми снідання, яких три чверті години і суперечку з машиністом, поляком. Стара машина їхала поволі. Треба було посуватись черепашиним кроком. Двох стрільців йшло перед локомотивою, щоб глядіти на шлях.

З полудня під'їхали ми під Перезенківку. Два кілометри перед двірцем командант першого транспорту Букшований випустив три сотні перед поїзд в рострільну⁴⁸. Одна сотня йшла шляхом, друга сотня праворуч, третя сотня ліворуч від шляху, щоб очистити двірець Перзенківку, бо тут і там свистали кулі верхом вагонів. Четверта сотня творила охорону поїзда. Ступали по десять кроків, муж від мужа. За хвилю перестрілка зліва і справа. Наші прогнали поляків і зайняли станцію. Поляки лишили чотирьох мертвих, а чотирьох ранених, одинадцять попало в полон. Один з ранених тяжко поляків жадав духовного. Я уділив йому послідніх тайн. Це був перший чоловік, що я його сповідав на польській війні. Ми мали двох легко ранених. Переглянено наплечники полонених і в команданта Копеця найде-но багнет д-ра В. Старосольського⁴⁹, який пізнали по окрасах і по привісці. Зізнав, що полонив д-ра Старосольського на Перзенківці і відставив до українських патрулів. На двірці в Перзенківці захопив нас вечір. Сотник Букшований мав намір зайняти цієї ночі головний двірець, а також цитаделю. Дістав, однак, приказ від Мариновича, що його принесла жінка одного старшини, щоб йшов на цитаделю, бо головний двірець в українських руках. Для безпеки поїзда лишив Букшований одну сотню під проводом четаря Шухевича, яка мала дістатись опісля на головний двірець, а головні сили попровадив на цитаделю. Чури⁵⁰ старшин лишились в поїзді: „До побачення рано на головнім двірці”. Дві сотні стрільців, сотня скорострілів під проводом четаря Кваса, міномет з четарем Никифоруком, лікар Свідерський і я, курат, ми пішли на цитаделю. Я тримався Кваса. З нами їхало вісім возів з амуніцією. Ми розбили брами в Стрийськім парку, щоб перейти. Двома боками алеї, попід дерева, нахильцем посувалися ми вперед, далше попри кадетську школу. Із школи йшли неспокійні світла, здається, якісь знаки. Ми ступали тихо, одні вози туркотіли дещо. На скрутї якоїсь вулиці впало з балкона шість стрілів. Але наші не відстрілювались, бо був приказ йти потиху, і ми дістались без пригоди на цитаделю. Застали ми двох старшин, Гушакевича, що на другий день згинув на пошті із 41-го полку, Билинкевича із 24-го полку і харчового четаря Бончука, який перейняв був цитаделю від австрійських властей. Находились тут шістдесят лянштурмаків, австрійських жовнірів, які туй-туй⁵¹ думали опускати⁵² цитаделю. Якесь число їх утекло зараз по нашім приході. Нічо їх не обходила боротьба за Львів. Це були селяни коло сорока літ. Стрільці змінили стійки, всі повечеряли. Рано відійшов Квас з скорострілами на пошту, а Никифоруку з мінометом на

сойм. Нас 85 боронило цитадель, хоча й потрібно було яких чотириста вояків, щоб тут боронитись як слід. Харч був добрий, але втома від служби велика. Очі горіли від завзяття. Ми мали один скоростріл, бо прочі мушили відійти деінде. Між крісами було два „верндлі“, що робили много гуку, а мало шкоди. В другій половині третього тижня прийшло три гармати, перед тим чотири піхотні пушки та тяжкі міномети. Хорунжий Яросевич провадив стрілянину з гармат. Він мав около 30 січових стрільців, яких доперва⁵³ вчив гарматної штуки⁵⁴. Він сам був по більшій частині зорцем⁵⁵ і сам стріляв з пушок на точки, де стояли польські скоростріли і оглядачі, щоб сполошити польських зорців і скорострільців. Це був напрям костелів св. Єлисавети, св. Магдалини і катедри св. Юра. Пізніше прийшло ще 85 стрільців і стало легше: 12 годин бою, 6 годин поготівля, 6 годин спочинку. Прийшло однодневе перемир'я, з якого військо не було вдоволене. Зачали падати по нім стріли від польських гармат, потім прийшло ще одно перемир'я, яке нас вже цілком закопало.

Та частина, яка лишилась на Перзенківці, старалась дістати на двірець. Каратницький оповідав мені потім так: що вони застали двірець в чужих руках і мушили цофнутись⁵⁶. На Перзенківку прийшла польська делегація з капітаном на чолі. Капітан заявив, що вони хотять передати двірець. Бо українці представляють велику силу. „Ręce slowem honoru, że oddamy dworzec i nic więcej nie, bądźcie do załatwienia”⁵⁷. Каратницький і Шухевич відчепили машину від поїзда з одним возом⁵⁸ та четою скорострільів в нім і поїхали з капітаном на двірець. На двірці зголосились⁵⁹ до команданта двірця, щоб перейняти станцію. Вискочили польські підофіцери з револьверами і скричали: „Ręce w góre”⁶⁰. Каратницький протестував проти цього. Надійшов Копець, що його були наші полонили на Перзенківці, якого випустив на волю Гнатюк або Шухевич. Гнатюк, поручник, командант обозу, четар Шухевич, командант транспорту. Оба випираються цього. Складають один на другого. Копець пішов до другої кімнати. За хвилю виходить польський старшина і каже: „Pan jesteś wolny”⁶¹. Але надійшли інші старшини і спротивились. Каратницького взяли в неволю і він опинився в шпиталі на політехніці. Якась дівчина, полька, уможливила йому, на його просьбу, утечу. Вона потрудилась так, що видістала для нього папери і він виїхав до Відня. Звідтам вернувся на фронт. Хотів стрінутти тих поляків, що з ним так поступили. В Кракові видів, що польські старшини стоять на стійках. Поляки не хотіли вірити, що українці дадуть полякам свободу і права. Були такі, що не розуміли, за що українці провадять війну.

Над'їхав другий транспорт і пішов до бою за головний двірець. Але поляки мали час стягнути людей і озброїти їх. Прочі транспорти приїхали на двірець Підзамче, де приказував Носковський. Букшований був на цитаделі один тиждень, потім стягнули його до штабу в Народнім домі.

Бої всередині міста то гарячі, то спокійні. Декуди фронти віддалені від себе на кілька метрів через вулицю. Стріли йдуть з вікон або з якихсь дір. Кулі летять в різних напрямках, не з одного боку, поляки стріляли кулями дум-дум, це є притупленими кулями. В стінах домів видно було ямки або борозни від куль. Старшини були більше потомлені, чим мужва, бо мушили повнити службу та ще ходити на наради до Головної команди в Народнім домі, щоб повідомляти про стан боїв. Воюючих було у Львові понад одна тисяча. В штабі слідний був якийсь хаос, примітивне урядування.

Вітовський захорував на ногу, яка вже передше була зранена і не вигоїлась як слід. Допустив Гриця Коссака до проводу. Коссак мусив уступити, бо одержав два письмені засуди на смерть. В суботу кінчився йому реченець⁶², коли мав забратись. Поїхав до Стрия, але передше приневолив Народну Раду, щоб йому надали титул полковника. Від'їхав підпитий. Заховувався⁶³ неінтелігентно, а незвичайно амбітно. Любив різкі виступи.

На одну нараду в Народнім домі запросив Коссак і мене. Присутні були Коссак, Маринович⁶⁴, Индишевський, Букшований і кількох мені незнаних, разом вісім осіб. Коссак радив опустити Львів до 24 годин, провід мав осісти в Краснім і провадити здобування Львова. Це був перший тиждень наших боїв у Львові і цей план виглядав досить смішно. Цю гадку попер Маринований оселедець Маринович, а також Индишевський і ще деякі. Букшований висказався проти такого пропозиції. Не взятись до організації тепер, відходити, щоб потім знову приходити, така поведінка пригноблює, ліпше боронити Львів відразу, тепер, коли ми у Львові. Його гадка взяла верх. Ми боролись, Приходили люди, але розділювано їх куснями і вони йшли домів. Амуніції було доволі, та замало було сил. Тепер є нас 30 000, тоді було б вистачило 3 000, щоб удержатись і держати місто. Я був одинокий духовник у Львові в бойовій лінії. Всіх становищ не встиг я оглянути. Стало був я при II Курені УСС, який провадив Билинкевич на цитаделі, до I Куреня під проводом Микитки в соймі і до III Куреня під Носковським на Підзамчі заглянув я під час перемир'я. Треба обійти стійки, поговорити з вояками, скріпити їх відважним словом, так кожний відчуває тоді більшу охоту і силу до бою. Всі стискають тепло подану руку. На цитаделі один обслуговував більше закопів, напроти пошти був дуже прикрий фронт. Пошту опустили, коли пожарники мали її гасити, а поляки тоді вскочили тамтуди і так ця точка пропала. Всі три курені Українських січових стрільців держались хоробро і заслужили собі на признання команди. Від 58-го полку з люблинської кадри стануло до бою 250 люду, із Сокаля – 180, а отаман Долуд прийшов на поміч і привів 48 з Великої України. Він старався очистити Замарстинів.

Вночі обходив я Оссолінеум, пошту, корчму напроти пошти, банк. А треба було осторожно заходити. Шпиталь на Личакові відвідав я два рази. Один раз мужву, один раз старшин. Хорі рядовики нарікали на спосіб догляду від польських сестер, а по моїм звіті зарядив Букшований слідство. Найпоганіший фронт був напроти пошти, найбільше напастований – на цитаделі, найспокійніший – на Оссолінеумі. Коли на цитаделю прийшов міномет, так була оборона супроти нападів від вул. Вроновських, відки йшли стріли, що убили трьох наших, а поранили 17. На св. Михайла 21.XI. впали сотки стрілів на цитаделю, всі вікна вилетіли, але в людях не було страти. Артилерія польська била, щоб не допустити поміч, а була хвиля, коли поляки вкравлись з вул. Вроновських під цитаделю, але Билинкевич і Дзюбак з 15 людьми скинули їх назад в діл. Вул. Вроновських провадить від вул. Коперника, з долини стрімко на горб цитаделі. О годині 5-й з полудня обходив я всі стійки, розносив папіроси і розмовляв. Трупы з польської сторони лежали по боках, відки йшов напад, стрільці бачили, що много ранених відволіклось за роги каменіць. Ми мали цього дня лишень сімох ранених. Коли головний напад полякам не вдавсь, настав спокій і ми могли вислати стежі⁶⁵, щоб розглянутись в напрямі будинку жандармерії і в інші боки. Я мав обійти

стійки довкола цитаделі. Хлопці питались, коли верну, бажали, щоб принести їм часописи. Я обіцяв між 12-тою вночі і 5-тою рано, бо не знав, кільки буде мені потрібно часу. Сійки довкола цитаделі були закопані. Тому що відбили напад, не думали про якийсь відворот⁶⁶, що зачався в Народнім домі о 3-тій пополудні. О 10-тій вночі скінчив я обхід сійок і пішов до Народного дому, прийшов з лікарем Свідерським, хор[унжим] Чичкевичем і хор[унжим] Білячем, той прийшов зі сойму. Застали ми Стефанова, як начального вождя⁶⁷, і Горука, шефа штабу, і кількох старшин зі штабу і з відтинків у Львові. Деяким станули сльози в очах, коли дізнались про відворот. Робили докори Горукові, що загірив справу, грозили, не знаючи, що говорять, що замкнуться в цитаделі і в соймі і будуть ставити дальше опір. Але відворот був визначений на 1-шу годину вночі. А це було пів до одинадцятої. Щоб не гаяти часу, заки Чичкевич винесе приказ на цитаделю, як прибічник Билинкевича, забрав я свого хлопця і поспішно вернув на цитаделю. По дорозі збиралось мені на плач, а щоб не зрадитись з тим перед чурою, наказав я говорити, а він мені промовив тремтячим голосом: „Знаю, що відворот зі Львова”. На цитаделі збудив я кожного, що смачно спав і сказав: „Опускаємо Львів”. За одну годину спакували трен⁶⁸, понищили лишню амуніцію, підпалили магазин з мундирами і з амуніцією. Чудо в так короткім часі. Артилерія стояла довше, щоб вистріляти амуніцію на всі сторони до пів до 2-гої. Я вийшов з обозом і з деякими старшинами. За ними сотні. Вже 2-га вночі. Ми мали взяти напрям вулиця Академічна, Чортівська скала, Лисиничі. Ніхто не знав Львова, бодай околиці. Йшли насліпо і зайшли десь, де годі було фірам переїхати. Завернули назад. Долучувалися інші частини обозні і бойові, що рівно ж шукали дороги. Обозу прибуло більше і я просив старшин, щоб приказали охорону з боків і позаді. Якийсь цивільний, що видався нам українцем, zagrożений смертю, обіцяв нас провести поза гору. Завів на широку стежку і тут мусили нищити трен і амуніцію, бо ледве пішки і кінно могли перейти. Я урятував наплечник з церковними речами, зі стрілецьким фелоном і 10 ручних гранат. Офіцерський багаж, що був під моєю опікою, підпалив я власноручно. Відтак з Яросевичем від артилерії, з двома чурами і ще з одним вояком стручували ми гармати та рештки обозу в яр. По 6-тій рано опинився я в Лисиничах і зайшов до свящ[еника] Оляновича. Тут переспав я три години мертвецьким сном. Священик приймав всіх, що приходили до нього, старшин і вояків. Около 11-тої подався я у Винники і прийшов там за годину.

Тут безлад. Крім Українських січових стрільців і військових частин під проводом Газдейка, Рудницького Івана і високого четаря Левицького, все проче йшло юрбою. Старшини, підстаршини, мужва стояли і чекали. Над'їхав польський панцирник і зачав обстрілювати Винники із скорострільів. Великий переполох, вояки врозтіч. Ми всього не бачили, бо зайняли фабрику тютюну, I та II поверх, і зачали з крісів стріляти на панцирник. Це були курені Микитки і Билинкевича. Я був при 6-й сотні Дзюбака в партері⁶⁹, а дім заслонював нас від панцирника. Дзюбак випровадив своїх в розстрільну. Не вдали ми розвинутих, коли одержали огонь в плеч⁷⁰. Стріли ззаду падали з лісу, противного від Львова. Шлях опанований панцирником спереду. Отже, треба взад перебитись. Дзюбак каже: „Мусимо перебитись, або я собі в лоб дам. Інакше поляки переріжуть нас”. Хлопці подались за ним на Винники скоком як сернюки⁷¹. Криються за найменший

уривок, бо вогонь з двох боків. Були б вигинули всі від наших ріжних куль, бо з лісу не стріляли поляки, але свої, що скорше втекли наперед. Стріляли на тих, що хотіли боронити Винник. Билинкевич пішов з вояками висадити шини⁷², щоб панцирник не вернувся до Львова. Але ж зрозумів небезпеку і втік. Настав спокій.

О годині 3-тій з полудня виїшов я пішки з Винник, щоб найти обоз і мого чуру з церковними речами. Багато вояків вертало у Винники, завертані польовими жандармами, а ще більше стрівув я тих, що перші дали ногам знати. По дорозі полишали кріси, наплечники. В однім місці розсаджували вояки шлях ручними гранатами на приказ Стефанова. Утікачі почули гук: „Польська артилерія б'є” і втікали далше.

По дорозі стрівув я ордонанса⁷³ від Стефанова з карточкою, що всі мають зійтись в Миклашові. Він передав карточку мені, я передав її першому старшині, що я його стрівув. В Миклашові віднайшов я полковника Стефанова межі возами, здав йому звіт і порадив піти на приходство, де його кожний віднайде. Тут зійшлося яких тридцять старшин і Стефанів приказав артилерії і обозові відійти до Курович. Прочі ночують у Миклашові і йдуть до Курович. Я відійшов з обозом до Курович, де зайшов я на 11-ту вночі. Заночував. На другий день дізнались ми, що мазури в Білці роззброювали наших вояків, а zarazом кількох старшин. Дня 24 падолиста пішла туди карна справа з П Куреня. Стягнула 40 тисяч кари, спалила якесь число хат. Організатори, польський ксьондз і учитель, сховались десь. Учителя, що пізніше втікав з вісьмома людьми до Львова, застрілила наша стежа, а ксьондза розстріляла пізніше група „Схід” Букшованого. Відібрали в тім селі дві фіри крісів та амуніції.

Дня 23 падолиста стояли безрадно гуртки війська в Куровичах. Я зловив кілька січових стрільців, що приїхали з обозом, і уставив стійками поза селом, щоб пильнували і вояків, а також цивільних людей, які хотіли йти до Львова. Ширили б непотрібно вісті про нас. Стефанів почав порядкувати військо після кухонь, розділював на більші відділи⁷⁴, сказати б, армії. Я дістав припоручення їхати до Вітовського, повідомити Станіславів, Коломию, жадати помочі для розбитого війська. Поляки не мали сили йти за нами, були зайняті собою і очевидно тішились, що ми відступили. Дня 25 падолиста здав я Вітовському в Тернополі точний звіт, відпочив два дні і поїхав далше в Станіславів і Коломию. По 10 днях вернув я назад і застав упорядковані групи: група „Схід”, Букшований, Українські січові стрільці — від Малехова, Ляшки-Муровані, Кам'янопіль, ліс між Львовом а Кам'янополем, Weinberge, Підберезці, Винники, Цішки. Звідти йшли стежі у Винники і Лисиничі, доки Винники не зайнято. Це було між 6 а 8 грудня. Група „Схід” найрухливіша і найближча Львова. Поляки обстрілювали Ляшки-Муровані гарматами. Вже 27 грудня мав зачатись наступ на Львів, а пролом був в плані в напрямі Сихова. Група „Полуднева” і „Північна” посувались повільніше, були менш рухливі. Поляки обсадили цегельні, які стали для них твердинями. Що сьомий чоловік був там старшина, сніговиця утруднила рухи і до поступу не прийшло, хотя й сподівались бути за два дні у Львові.

Як духовник належав я до групи „Схід” під проводом Букшованого і мав нагоду пізнати обставини і роботу. О[тець] Лучинський був духовником в групі Микитки, яку я також пізнав. В групі „Схід” обходив я всі стійки. В групі Микитки були замало досвідні старшини і підстаршини. Молоді

хорунжі провадили сотні. Люди відчували брак досвіду у своїх командантів і йшли врозтіч. Командант групи, Микитка, енергійний чоловік. Брав участь в боях в першій лінії, був не раз безрадний супроти неспосібної піхоти. Артилерія в цілім складі, мужва й старшини, була знаменита. Чудесно працювали: сотник Воевідка, поручник Шепарович, поручник Полянський, хорунжий Яросевич. Воевідка всюди заглянув, сам стріляв. В днях від 27 до 29 грудня віддали деякі батареї по 400 стрілів на Львів. Мабуть, багато не вибухало. Бо гранати йшли в сніг, як пір'я. Кілька польських жінок зловлено в першій лінії. Ця офензива⁷⁵ під Львовом триває досі. З полоненими обходилися ми дуже ввічливо, помимо цього, що ми знали, як поляки знущаються над нашими. Ще на цитаделі у Львові, де мали ми 16 половлених польських цивілів⁷⁶, дали ми їм тютюну, подали знаменитий харч і коци⁷⁷ до спання.

Місто можна взяти голодом і пострахом артилерії. Говориться про перемишлян, що вони щадили міст на Сяні. Студинський говорив зі мною про цю неосторожність передових людей в Перемишлі. Згадав Загайкевича. Поляки могли мостом зайняти місто і мати получення із Львовом. Показалась нездарність при нас і якась джентльменська добродушність, і за це покутуємо. Поляки бились безпощадно. Треба було вивезти заложників-поляків з усіх міст Галичини за Збруч. Втеряємо цілу Галичину, поляки займуть все. Большевики винищать інтелігенцію, а по кривавій різні польський і український хлопи поділяться всім добром. Не єсьм пророком, але таке вражіння маю під цю хвилю.

Поміч з Великої України не дописала⁷⁸. Бились не раз добре, але зробили бунт в Самборі, мали невдачу під Равою, знова бунт коло Сокільник. Вправді прийшли, але думали, видно, що це буде пробгулька. Вражіння таке, що довголітня неволя відібрала нам гідність чоловіка і народу. Почуваємось власниками своєї землі. Але замало маємо духу до оборони цієї землі. Героями були ми під чужим проводом, тепер маємо самі себе провадити. А до цього треба часу, щоб переконатись, що наша сила рішає, не чужа.

Слідна нехіть між січовими стрільцями а вояками, що були дотепер в австрійській армії. Нехіть непотрібна і неприємна. Одні служили в Легіоні, другі служили дотепер у великій австрійській армії. Тих других називають „військовими”. „Військові” наділи також шапки стрілецького крою, щоб був однаковий вигляд українського війська. Коли йде пролом, то всі питають: „Де є усусуси?”. А тих є 1 600 в I полку. В II полку є станіславівські січові стрільці, а стягнуто сюди також якусь часть усусусів. Вони є коло Микитки. Тут є друга група, де стрільці гуртуються. Микитка прилучив до себе надходячі транспорти, інакше вони були б прилучились до Носковського. Північна група має 5 000 люду харчового стану, з цього 3 000 бойовиків.

В послідній день перемир'я обійшов я всі львівські становища. А що я визнавався⁷⁹ в конспіраторській роботі, так я знав, що цього вечора будуть старшинські збори на Підзамчі. Делегатами з цитаделі мав бути я і лікар Свідерський. Я повідомив Чичкевича і Дзюбака, що збори визначені на 8-му вечором, а предмет ухвал буде політичний і військовий переворот, щоб установити диктатуру з прилученням до Великої України. Технічне переведення було б таке: обсадити Народний дім з револьвером в руці. На цитаделі мав я коротку нараду з Билинкевичем, Чичкевичем і Свідерським і попровадив розмову в противнім напрямі, що в таким часі годі брати відвічальність

за переворот. Я спізнився з цитаделі і дістався на Підзамче о 9-тій. Носковський був предсідником наради. Вітовський мав стати диктатором, Букшований шефом штабу. Над тим планом прийшли до порядку денного. Намір був поліпшити військовий провід. П'ять відтинків мало дати Стефанові п'ятох прибічників, добрих старшин. Відтинкові команди мали самі визначити людей від себе, а в цей спосіб мав настати тісний зв'язок між командою а відтинками. З команди викинуло б ся всю сволоч. Я мав поставити ультимат. Ми радили до 12-тої вночі. Це був послідній день триденного перемир'я. Я сказав Стефанові, що він мав бути усунений, але ми так постановили. Він розважав і пристав. Наступив відворот і все стало злишнім”.

Це записав я в каварні „Union” 15 січня за словами о. Базилевича, щоб вставити в мій дневник. Опис подій може стати важним для пізнішої оцінки [...]

ПРИМІТКИ

¹ Вистава – тут: виставка.

² Зарядження – тут: розпорядження.

³ Начальний – тут: головний.

⁴ Отягяючись в словах – розтягуючи слова.

⁵ Склеп – тут: крамниця.

⁶ Кріс – рушниця.

⁷ Стійка – тут: пост; стійковий – постовий.

⁸ Самохід – тут: автомобіль.

⁹ Тягаровий – вантажний.

¹⁰ Посол – тут: депутат.

¹¹ Касарня – казарма.

¹² Баран Степан (Стефан) (1879 – 1953) – громадсько-політичний діяч. У 1914 – 1918 рр. був головним редактором газети „Свобода”. У 1918 – 1919 рр. – член Української Національної Ради. З 9 листопада 1918 р. – державний секретар земельних справ ЗУНР.

¹³ Левицький Кость (1859 – 1941) – громадський і політичний діяч. Голова Головної Української Ради у Львові (з серпня 1914 р.), Загальної Української Ради (з травня 1915 р.). 9 листопада 1918 р. обраний головою уряду ЗУНР (Державного Секретаріату ЗУНР). Після окупації в 1919 р. Галичини польськими військами – член закордонного уряду Є. Петрушевича у Відні (1920 – 1923).

¹⁴ Оба двірці-обсажені – обидва вокзали зайняті.

¹⁵ Скоростріл – кулемет; скорострілець – кулеметник.

¹⁶ Гайдучек Стефан (Степан) (1890 – 1976) – учень І. Боберського, активний діяч товариства „Сокіл-Батько”, мемуарист. З початку

грудня 1918 р. – лікар Четвертої Золочівської бригади Української галицької армії (УГА). Див.: Гайдучек С. Воєнні спомини. – Львів, 2002.

¹⁷ Несмачний – тут: позбавлений смаку, вульгарний.

¹⁸ Заказаний – заборонений.

¹⁹ Святицький (Свенцицький) Іларіон (1876 – 1956) – мистецтвознавець, філолог. Організатор і директор Національного музею у Львові.

²⁰ Коссак Григорій (Гриць) (1882 – 1932) – громадський і військовий діяч. Із серпня 1914 р. на командних посадах у Легіоні українських січових стрільців. 5 – 9 листопада 1918 р. – командувач українських військ у Львові. З кінця 1918 р. очолював 3-й корпус УГА, пізніше – її тиліві служби.

²¹ Бубела Петро (1889 – 1920) – військовий діяч. З жовтня 1918 р. у складі Українського генерального військового комісаріату, активний учасник підготовки Листопадового повстання 1918 р. у Львові. Отаман УГА.

²² Поділати – вплинути.

²³ Горук Семен (Сень) (1873 – 1920) – військовий діяч, журналіст. Отаман Легіону УСС. У листопаді 1918 р. належав до складу Українського генерального військового комісаріату. З 5 листопада до 10 грудня 1918 р. – начальник штабу Начальної команди УГА.

²⁴ Збірня – тут: збірна станиця (збірний пункт).

²⁵ Уймаючий – привабливий, симпатичний.

²⁶ Город – тут: садок.

²⁷ Пивниця – тут: підвал, льох.

- 28 Томашівський Степан (1875 – 1930) – історик, політичний діяч. У 1914 – 1918 рр. – член Бойової управи УСС, у 1919 р. – радник делегації ЗУНР на мирній конференції в Парижі.
- 29 Побір – тут: призов на військову службу.
- 30 Кістниця – трупарня.
- 31 Все – тут: завжди.
- 32 Змисл – тут: почуття, прагнення.
- 33 Вітовський Дмитро (1887 – 1919) – військовий і державний діяч. Легіонер УСС, полковник УГА. Засновник друкованого органу Легіону УСС – журналу „Шляхи” (1915 – 1917), з 29 жовтня 1918 р. очолив Український військовий генеральний секретаріат. З 9 листопада того ж року – державний секретар військових справ ЗУНР.
- 34 Йдеться про катедру у відкритому 1918 року Кам’янець-Подільському державному українському університеті.
- 35 Застановлятися – замислюватися.
- 36 Прибічник – тут: приближена особа; ад’ютант.
- 37 Архикнязь Вільгельм – Габсбург Вільгельм (Вишиваний Василь) (1895 – 1948) – австрійський ерцгерцог, полковник Легіону УСС. З квітня 1918 р. – командувач Легіону УСС. У 1919 – 1920 рр. – співробітник Міністерства військових справ УНР. Див.: Стрельська Л. До життямису Вільгельма Габсбурга (Василя Вишиваного) // Військово-історичний альманах. – 2002. – Ч. 1 (4): Мемуари Вільгельма Габсбурга, полковника УСС // Там само.
- 38 Розв’язання – тут: розпуск, ліквідація.
- 39 Букшований Осип (1890 – 1937) – військовий діяч. У роки Першої світової війни – командир сотні в Легіоні УСС. 1918 р. очолив Легіон, прибув з ним до Львова для підтримання повстання, брав участь у війні проти поляків. З грудня 1918 р. – командувач групи „Схід” 1-ї бригади УГА.
- 40 Микитка Осип (1871 – 1920) – військовий діяч. З січня 1918 р. – комендант Легіону УСС. На початку українсько-польської війни очолив армійську групу „Старе Село”.
- 41 Народний – тут: національний.
- 42 Магазин – тут: склад.
- 43 Стріловина – боеприпаси.
- 44 Бюро – тут: канцелярія, відділ установи.
- 45 „Не будуть транспортувати Січ”.
- 46 Ревідувати – обшукувати, ревізувати.
- 47 Жовнір – вояк.
- 48 В розстрільну – цепом.
- 49 Старосольський Володимир (1878 – 1942) – громадсько-політичний діяч, адвокат. З серпня 1914 р. – член Головної Української Ради, Бойової управи УСС, Союзу визволення України. Один з організаторів Листопадового повстання у Львові. У 1919 р. працював у Міністерстві закордонних справ УНР.
- 50 Чура – джура.
- 51 Туй-туй – ось-ось.
- 52 Опускати – тут: покидати.
- 53 Доперва – тут: тільки.
- 54 Гарматна штука – артилерійська справа.
- 55 Зорець – спостерігач.
- 56 Цофатись – відступати.
- 57 „Даю слово честі, що здам двірець (вокзал) та й по всьому”.
- 58 Віз – тут: вагон.
- 59 Зголоситись – з’явитись.
- 60 „Руки вгору”.
- 61 „Ви вільні”.
- 62 Реченець – строк, термін.
- 63 Заховуватися – тут: поводитись.
- 64 Маринович Микола (1861 – 1944) – військовий діяч. Полковник австрійської армії. Керував бойовими операціями під час Листопадового повстання у Львові.
- 65 Стежа – дозір.
- 66 Відворот – відступ.
- 67 Начальний вождь – тут: головний командувач.
- 68 Трен – обоз.
- 69 Партер – тут: перший поверх.
- 70 Огонь в плеч – вогонь у спину.
- 71 Сернюк – самець серни, косулі.
- 72 Шини – тут: залізничні рейки.
- 73 Ордоанс – ординарець.
- 74 Відділ – тут: загін.
- 75 Офензива – наступ.
- 76 Цивіль – цивільна особа.
- 77 Коц – тут: грубе вовняне вкривало.
- 78 Не дописати – тут: не справдити надій.
- 79 Визнаватися – тут: знатися.